

modifikacija pravila

pal bender

Postoje ljudi koji rade na modifikaciji šahovske igre. Kroz zavesu, dvostruka stakla i žičanu mrežu vidim deo neba isparcilišan poput mozaika ogoljenim grančicama breskve. Čitao sam o sasvim smelim predlozima, o ubacivanju novih figura, na primer. Nagrem se u svojoj stolici unazad, svega dva santimetra, i od nebeskog svuda ne vidim više ništa. Bombarderi: svoj smrtonosni tovar mogli bi da prospipaju po crno-belim kvadratima, pridržavajući se, naravno, strogih pravila igre. (Usavršiti, a ako ne i usavršiti, barem preinaciti igru.) Sada se ponovo naginjem napred. Pomišljam kako ne bi bilo loše ako bi postojale i neke figure koje, recimo, ne bi mogle da naškode drugim, ne bi mogle izbaciti druge figure iz igre ali bi i same uživale imunitet. Naginjem se napred da bih uporedio plavetnilo neba sa... čim? Ponekad bi se takvom figurom mogao povući neki potez, pa čak i preko reda, ali ona ne bi imala uticaja na tok partije, mogla bi se jednostavno i skloniti, ako bi, na primer, smetala potezu skakača. Bledo, prljavo plavetnilo u desnom gornjem ugлу prozora, u petini jednog od tri krila. (Možda ni toliko.) Ili izmisliti nešto drugo.

S mađarskog preveo
Arpad Vicko

I budući da je njihova klasa u toku socijalnog razvitka postala karakteristična za cjelinu društva, ovaj je način promatravanja daleko premašio granice građanstva. Tu sociologija nije dostatna. Potrebna nam je opsežna teorija povijesti. U drugom bismo slučaju mogli doći u opasnost da značajne filosofe dovedemo u vezu s beznačajnim, ili, u svakom slučaju, nebitnim skupinama, ili da pogrešno protumačimo značenje neke specifične skupine u cjelini društva, a time i date kulturne odnose. Ali, to još nije bitna zamjera. Stereotipna primjena pojma ideoLOGIJE na svaku misaonu tvorevinu napokon počiva na predodžbi da za čovječanstvo ne postoji neka filosofska i, time, ni bilo koja druga istina, da je sve mišljenje »ograničeno bitkom«. Ono, s obzirom na svoje metode i rezultate, pripada jednom specifičnom sloju i vrijedi samo za taj sloj. Takav stav prema filosofskim idejama ne uključuje i njihovo objektivno provjeravanje; on ni ne pita za njihovu praktičnu primjenu, već se ograničava na jedno manje ili više komplikirano uvrštanje u neku društvenu grupu. To treba zadovoljiti zahtjeve filosofije. Lako možemo spoznati da ova škola, koja na kraju ide za tim da filosofiju odvoji ka posebnu znanost u sociologiju, tek ponavlja skepticističku poziciju koju smo već kritizirali. Njoj nije stalo da razjasni društvenu funkciju filosofije, već sama po sebi ima više takvu funkciju: da obeshrabri mišljenje koje upućuje u budućnost i da zaustavi njegove praktične tendencije.

Istinska društvena funkcija filosofije jest u kritici postojećega. To nije tek neko površno zanovjetanje, kao da je filosof smješni čudak. To, također, ne znači da filosof oplakuje ovu ili onu izolirano uzetu okolnost i preporuča rješenja poteškoća. Glavni je cilj jedne takve kritike da sprječi gubljenje ljudi u idejama i odnosima, što im ih društvo u svojoj sadašnjoj organizaciji pruža. Ljudi moraju naučiti uvidati odnos između njihove individualne djelatnosti i onoga što se njome postiže, između njihove posebne egzistencije i općenitog života društva, između svojih svakodnevnih projekata i velikih ideja koje uvažavaju. Filosofija razotkriva proturječnost u koju oni zapadaju kad su u svakodnevici prisiljeni da se drže izolirane ideje i pojmove. Sto mi je nakana, pokazat će slijedeće. Cilj zapadnjačke filosofije u njenom prvom savršenom obliku, dakle, platoniske, bio je da negira jednostranost i dokine je u nekom obuhvatnjem, fleksibilnjem, realnosti prilagođenjem misaonom sustavu. Tijekom više dijaloga učitelj demonstrira kako njegov sugovornik bezuvjetno zapada u proturječnost, ako se previše jednostrano drži svoje pozicije. Učitelj pokazuje da je nužno prelaziti s ideje na ideju, jer svaka može imati svoje pravo značenje samo unutar cijelog sustava ideja. Uzmimo za primjer, recimo, diskusiju o biti hrabrosti u *Lachesu*. Kad sugovornik inzistira na svojoj definiciji da je hrabrost ne bježati s bojnoga polja, k svijesti mu se privodi činjenica da takvo ponašanje u određenim situacijama nije hrabrost, već luda smionost — recimo, kad cijela vojska uzmakne i jedna usamljena individua pokušava dobiti bitku. Isto vrijedi i za ideju *sophrosyne*, što se jedva »umjerenosću« ili »suzdržanošću« može prikladno prevesti. *Sophrosyne* je u svakom slučaju vrlina, ali ona dolazi pod znak pitanja kad je učinimo isključivom svrhom djelovanja, a ne zasniva se na spoznaji svih drugih vrlina. Nju možemo shvatiti tek kao trenutak jednog sveukupno ispravnog ponašanja. Ni s pravednošću stvari ne stoje drukčije. Dobra volja, volja da se bude pravedan, nedovoljeno je nešto lijepo. Ali, taj subjektivni trud ne dostaje. Etiketa pravednosti ne vrijedi za djelovanja koja su po intenciji dobra, ali u izvršenju promašena. To vrijedi za privatne inicijative jednako kao i za inicijalitve države. Svakli se postupak, neovisno o dobrijim nakanama svoga začetnika, može pokazati manjikavim, ako nije zasnovan na obuhvatnom znanju i prilagođeni situaciji. *Summum ius*, kaže Hegel u sličnom slučaju, može postati *summa iniuria*. Mogli bismo ovde podsjetiti na jednu usporedbu u *Gorgiji*: zanati pekara, kuvara i krojača po sebi su korisni, ali mogu postati štetni za pojedinca i čovječanstvo, zanemareći zdravstvene obzire. Luke, brodogradilišta, utvrde i porezi u istom su smislu korisni, ali ako se pni tomu zaboravi opće dobro, onda ti faktori sigurnosti i prosperitetu postaju instrumentom razaranja.

Posve slično možemo promatrati u Evropi, u razdoblju između dva rata, kaotično bujanje pojedinih elemenata društvenoga života: divovska ekonomski poduzeća, golemi porezi, enormni rast vojske i naoružanja, prisilna disciplina, jednostrano njegovanje prirodnih znanosti itd. Umjesto razumne organizacije unutarnjih i vanjskih odnosa, došlo je do brzog proširenja pojedinih sektora civilizacije na račun cjeline. Jedan je bio protiv drugoga i to je postalo kobno po čovječanstvo. Platonov zahtjev da državom upravljuju filosofi ne podrazumijeva izbor tih upravljača među autorima udžbenika logike. Strukovni duh poznaje u poslovnom životu samo profit, na vojnom planu samo moć i u znanosti samo uspjeh unutar jedne specijalne discipline. Ako taj duh nije kontroliran, on utjelovljuje anarhično stanje društva. Za Platona je filosofija bila istoznačna s nastojanjem da se tako ujedine i saberu različite moći i vrste spoznaje, da bi ti parcijalno destruktivni elementi u pravom smislu postali produktivni. Na to je ciljao njegov zahtjev da filosofii trebaju vladati. Stoga je tako malo držao do popularnih uvjerenja koja se uvijek grčevito hvataju za jednu jedinu ideju, premda ta ideja, za neki određeni trenutak, može biti ispravna. Um živi unutar sustava ideja; on kroči od jedne ka drugoj i stoga je u stanju da svaku shvati i primijeni u njenom istinskom značenju, u značenju, namje, koje ona ima u cjelini spoznaju.

Ovu dijalektičku konцепцију veliki su filosofi primjenili na konkretnе probleme života; njihovo je mišljenje uvijek stremilo

dve pesme

zoran m. mandić

3.

O ovom danu neću
da razmišljam

Poezija se primiče
novoj generaciji
Čeka se samo na formalnu
primopredaju
Sa Zavoda smo dobili garancije
(da i pored toga što do
sada nije stiglo nijedno
PUNOMOCJE)
Konkurs ostaje otvoren
U MODERNA SPREMIŠTA UREDNO
SU SLOŽENA
SVA SREDSTVA KOJA SE DRŽE
Još samo Neko
da na konačno rešenje
stavi žig: VAN SNAGE
I opravilišta (sanatorijumi visoke kategorije)
Prime (USREĆE) svoje klijente

4.

Pronadena je jedna
Nova Vrsta
koja uništava
Planktone po površini
Kanare su spuštene
Čeka se samo režiser

Na ukupnu sumu redova

MORAM NEŠTO DA STAVIM
Doći ćeš
i Tvojim Dugačkim Koracima
premerićeš:
r a s t o j a n j e
De mortibus persecutorum
(IZMEĐU DVE SLUCAJNO IZABRANE
SPECIFIČNE TEŽINE)
A onda ćemo podeliti redove
(Plen se deli tačno u podne)
Redove
Samo kako ćemo preseći
TAJ TVRDI PREDMET
sa čije Platforme
Uzleću ovi silni letači
oko nas

TESTAMENTUM:

Ne dirajte ga na njivi
dok se (budeš oko nje) bavili Vašim cenjenim
i uvaženim asfaltnim transferzalamama
Jer u protivnom (kad Vam bude najpotrebniji)
(moraćete) ga tražiti pod zemljom

ka razumnoj organizaciji ljudskoga društva. Ali takova je organizacija bila, u svakom slučaju, za vrijeme procvata filozofije istoznačna s ostvarenjem ideje dobra, prema kojoj su stremili dijalektičko razjašnjenje i profinjenje govornih i znanstvenih pojmoveva, odgoj individue za pravilno razmišljanje i djelovanje. Premda Aristotel u svojoj *Metafizici* kao najveću sreću vidi sebe-promatranje duše, teoretsko ponašanje, on izrazito kaže da je ta sreća moguća samo na jednoj specifičnoj materijalnoj bazi, dakle, u određenim društvenim i ekonomskim uvjetima. Platon i Aristotel nisu vjerovali, kao Antisteni i Klinici, da je um sposoban za neprestano marastanje u ljudima kojim doslovce žive pjesnjim životom, niti da mudrost može ići ruku pod ruku s bijedom. Pravdini odnosi bili su, za njih, neophodna pretpostavka za razvijanje intelektualnih snaga čovjeka, a ta ideja je temelj sveukupnog zapadnjačkog humanizma.

Tko studira noviju filozofiju ne samo iz prosječnih kompenzacija, već proučava i njezinu povijest, spoznat će u njoj društveni problem kao vrlo odlučujući motiv. Dovoljno je da podsjetimo na Spinozu i Hobbesa. *Tractatus Theologico-Politicus* bilo je jedino važno djelo što ga je Spinoza za života publicirao. U drugih mislilaca, recimo Leibniza ili Kanta, dubljom analizom otkrivamo da se upravo ona najapstraktnija poglavila u njihovim djenama, metafizičke i transcendentalno-logičke teorije temelje na društvenim i historijskim kategorijama. Bez ovih se njihovi problemi ne mogu niti razumjeti niti riješiti. Jedna prodorna analiza sadržaja čisto teoretskih filozofskih spada stoga u najinteresantnije zadatke modernog istraživanja povijesti filozofije. Ali, ova zadaća ima malo zajedničkoga s izvanjskim korelacijama sociologije, na koje smo već ukazali. Pred povjesničare umjetnosti i literature postavljuju se slični zadaci.

Bez obzira na važnu ulogu što je istraživanje društvenih problema izrazito ili neizrazito, svjesno ili nesvjesno ima u filozofiji, naglasit ćemo još jednom da se njegova društvena funkcija ne sastoji primarno u tomu, već u razvijanju kritičkog i dijalektičkog mišljenja. Filozofija je metodički i postojani pokušaj da se u svijet unese um; to uvjetuje njezin sumnjiv, osporavani položaj. Ona je neugodna, tvrdoglavica i k tomu bez neposredne koristi, dakle, doista izvor smutnje. Nedostaju joj jednoznačni kriteriji i neosporni dokazi. Također je i traganje za činjenicama naporno, ali se barem pri tomu zna o čemu se radi. Prirodno, ljudima je mrsko baviti se zamršenostima svega privatnog i javnog života: oni se tu osjećaju nesigurnima i na nepratieljskom tlu. U našoj suvremenoj podjeli rada, ovi se problemi upućuju filozofima i teologima. Ili se ljudi tježe mišlju da će disonance proći i da je temeljno zapravo sve u redu. Posljednje stoljeće evropske povijesti ipak je odlično pokazalo da su ljudi, za ma kako sigurne se izdavali, zapravo nesposobni da svoj život urede prema predodžbama humanosti. Ponor dijeli ideje, prema kojima oni prosudjuju sebe i svijet, od socijalne realnosti koju oni prizvode svojim djelovanjima. Stoga su sve njihove predodžbe i sudovi dvosmisleni i iskrivljeni. Oni se u ovom času kreću prema propasti ili su već u njoj; oni su u mnogim zemljama toliko paralizirani barbarstvom koje se približava, da su gotovo nesposobni da reagiraju i isklone se na sigurno mjesto. Oni su ovce pred gladnjim vukom. Možda postoje vremena u kojima se može bez teorije; trenutno taj nedostatak ponizava ljudе i čini ih nemocima pred silom. Činjenica da teorija može pribjeći u šuplj i beskrovni idealizam, ili da može utonuti u zamarajuće, isprazno mlačenje fraza, ne znači da su ti oblici njezini stvarni oblici. (Što se tiče banalnosti i dosade, njih filozofija mnogo češće nalazi u takozvanom istraživanju činjenica.) Danas je svakako sveukupna historijska dinamička postavila filozofiju u središte društvene stvarnosti, a društvenu stvarnost u središte filozofije.

Trebalо bi pomno proučiti jednu osobito važnu promjenu koja je na tom području nastupila od vremena klasične. Platon je smatrao da Eros osposobljava mudraca za spoznaju ideja. On je, dakle, spoznaju povezivao s jednim moralnim ili psihološkim stanjem koje principijelno može biti sadržano u svakom historijskom trenutku. Stoga je državu, koju je zamislio, držao trajnim, ne uz neki određeni historijski uvjet vezanim idealom uma. Dijalog o *Zakonima* već je tada bio kompromis, akceptiran kao prvi stupanj koji nije doticao vječni ideal. Platonova je država utopija, slična onima zacrtanim na početku novoga doba i sve do naših dana. Ali, utopija danas više nije prikladni filozofski oblik za tretiranje problema društva. Spoznalo se da proturječnosti mišljenja ne mogu biti riješene tek čisto teorijskom refleksijom. Za to je mnogo potrebniji historijski razvitak kojega ne možemo mimoći u razmišljanju. Spoznaja nije samo povezana s psihološkim i moralnim, već i s društvenim uvjetima. Navještenje i opisivanje savršenih političko-društvenih oblika koji proizlaze iz golih ideja, nisu ni smisleni ni dostatni. Stoga je utopija, kao kruna filozofskih sustava, nadomeštena znanstvenom deskripcijom konkretnih odnosa i tendencija koje mogu dovesti do poboljšanja ljudskoga života. To za strukturu i značenje filozofske teorije ima najdalekosežnije posljedice. Moderna filozofija dijeli sa starijima visoko mišljenje o mogućnostima čovječanstva, njihov optimizam s obzirom na potencijalna dostignuća čovjeka. Iskaz da ljudi po prirodi nisu sposobni za dobar život ili za postignuće najbolje moguće društvene organizacije, odbaci su najveći misliloci. Sjetimo se Kantovih slavnih primjedbi o plato-

novskoj utopiji: »Platonova je republika, tobože upadljiv primjer savršenstva iz snova koje može postojati tek u glavi dokona mislioca, postala poslovna, a Brucker nalazi smiješnim to što je filozof tvrdio da neki knez ne bi nikada mogao dobro vladati a da ne poznaće ideje. No, bolje bi se učinilo kad bi se tu misao podrobniye istražilo i novim naporima objasnilo (ondje gdje nas taj izvanredan čovjek ostavlja bez svoje pomoći), nego da ju se zanemaruje, uz bijednu i štetnu ispriku da je neostvarljiva... Jer, ništa se ne može smatrati škodljivijim i nedoličnjim za jednoga filozofa do prostakog pozivanja na navodno suprotno iskustvo koje uopće ne bi postojalo da je ono što je potrebno pravodobno obavljeno prema idejama, a da umjesto njih, upravo stoga što su bili crpljeni iz iskustva, sirovi pojmovi nisu osuđutili svaku dobru nakantu.«¹

Od Platona nadalje filozofija nije napuštalа istinski idealizam da je moguće da se um udomači u ljudi i nacija. Ona je tek odbacila *lažni* idealizam, prema kojemu je dovoljno poštivati sliku savršenstva, neovisno o tomu kako se ono može postići. U moderni je vjernost najvišim idejama načinjed svijetu, koji im se protivi, povezana s trijeznom željom da se spoznaju uvjeti u kojima bi se te ideje mogle ostvariti na Zemlji.

Vratimo se, prije no završimo, još jednom već spomenutom nesporazumu. U filozofiji kritika, za razliku od privrede i politike, ne znači osuđivanje bilo koje stvari, pokudu ove ili one mјere, ali ne ni tek poricanje ili odbacivanje. Doduše, u određenim uvjetima kritika može imati takve posve negativne crte; za to postoje primjeri u helenističkom razdoblju. Ali, ono što mi podrazumijevamo pod kritikom jest intelektualni i, napokon, praktički napor da se vladajuće ideje, načini djelovanja i društveni odnosi ne pnuhlačaju bez reflektiranja, teži po navici; napor da se pojedine strane društvenoga života usklade uzajamno i s općenitim idejama i ciljevima epohe, da ih se genetski izvede, da se razdvoje pojava i bit, da se istraže temelji stvari, da ih se, dakle, kratko rečeno, doista spozna. Hegel, kojemu neosporno mnogo dugujemo, toliko je bio udaljen od mrzvoljnog odbijanja specifičnih odnosa, da ga je pruski kralj pozvao u Berlin da bi studentima učvrstio dužnu lojalnost i učinio ih imunim na oponzijske ideje. Hegel je dao sve od sebe u tom smjeru i nazvao je prusku državu »stvarnoću ideje čudoreda« na Zemlji. Ali, mišljenje je stvar osobite vrste. Da bi opravdao prusku državu, Hegel je morao svoje studente odgajati za prevladavanje jednostranosti i ograničenosti običnoga ljudskog razuma i dovesti ih do uvida u uzajamnu promjenjivu ovisnost između svih pojmovnih i realnih odnosa. K tomu, morao ih je učiti obuhvaćanju ljudske povijesti u njenoj kompleksnoj i proturječnoj strukturi, morao ih je učiti da slijede ideje slobode i pravde u životu naroda i da spoznaju da ove propadaju pokaže li se njihov princip neprimjerenim, a vrijeme je sazorilo za nove socijalne oblike. Činjenica da je Hegel morao podučiti svoje studente teorijskom mišljenju, imala je za prusku državu dvojne posljedice. U duljem vremenskom razdoblju time je toj reakcionarnoj instituciji naijeto više štete, no što je imala koristi od svoje formalne glorifikacije. Um je slab saveznik reakcije. Nepuni deset godina nakon Hegelove smrti (njegova je katedra za to vrijeme bila isprlaughterena), kralj je imenovao nasljednika koji se trebao boriti protiv »zmajevske svjetje hegelovskoga panteizma« i protiv »držnosti i fanatizma njegove škole.«

Ne može se reći da su u povijesti filozofije najprogresivnije djelovali misliloci koji su imali najviše da kritiziraju, ili koji su stalno imali pri ruci takozvane praktične programe. Stvari nisu tako jednostavne. Jedno filozofsko učenje ima više strana i svaka može imati najraznovrsnije historijske učinke. Samo u najneobičnija vremena, kao u doba francuskoga prosvjetiteljstva, filozofija sama postaje političkom. U ovoj epohi s mijecju filozofija nisu se u tolikoj mjeri povezivale logika i spoznajna teorija, koliko napadi na klerikalnu hijerarhiju i nečovječnost sudstva. Uklanjanjem stanovith predrasuda doista su provjelena vrata ka jednom novom, boljem svijetu. Tradicija i vjera bijahu najmoćniji bedemi *ancien régimea*, a filozofski napor tvorili su neposredno povijesnu akciju. Danas se više ne radi o tomu da se eliminira neka vjeroispovijed, jer u totalitarnim državama, u kojima se najglasnije apelira na heroizam i uzvišeni nazor na svijet, ne vladaju ni vjera ni nazor na svijet, već dosadna osrednjost i apatija individue prema sudbini i onomu što dolazi odozgo. Naša je suvremena zadaća ponajprije u tomu da stvorimo jamstvo da se u budućnosti sposobnost za teoriju i djelovanje, koje izlazi iz teorije, nikada više ne izgube, pa ni u nekoj kasnijoj epohi mira, kad će dnevna rutina, možda, pospješivati tendenciju da se cijeli problem iznova zaboravi. Moramo se boriti za to da čovječanstvo ne bude posve obeshrabreno užasima sadašnjosti i da vjera čovjeka u dostojnu, mirnu i sretnu budućnost ne nestane s lica zemlje.

Preveli Vesna i Branimir Brljević

NAPOMENE:

¹ Bertrand Russell, *Logical Atomism*, u *Contemporary British Philosophy*, izdanje J. H. Muirheada, I, 1925, str. 379.

² L. T. Hobhouse, *The Philosophy of Development*, u ibid., str. 152.

³ S. Alexander, *Space, Time and Deity*, I, London 1920, str. 4.

⁴ »Voilà les bêtises qui recommandent!« (Evo gluposti koje se ponavljaju!)

⁵ Cf. Karl Mannheim, *Ideologie und Utopie*, Bonn 1929.

⁶ I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, A 316 f.; B 372 f.; *Kritika čistoga uma*, Kultura, Beograd 1970, str. 281.